

ธรรมศึกษาชั้นเอก

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

สรุป วิชาธรรมวิจารณ์ ธรรมศึกษา ชั้นเอก

ธรรมส่วนปรมาตถปฏิบัติ

นิพพิทา ความเบื่อหน่าย ในเบญจขันธ์ ซึ่งเกิดด้วยปัญญาพิจารณาเห็น สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เมื่อพิจารณาอย่างนี้ได้ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕

อุทเทสแห่งนิพพิทา

๑. เอตะ ปัสสะถิมัง โลกัง จิตตัง ราชะระอุปะมัง ยัตตะ พาลา วิสีทนต์ นัตถิ สังโค วิชา
นะตังฯ

สิ่งที่หลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการดูราชนครที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่ฯ

๒. เย จิตตัง สัญญเมสสันติ โมกขันติ มาระพันธะนาฯ

ผู้ใดรู้จักระวังจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร

คำว่า โลก แบ่งเป็น ๒ คือ

๑. โลกโดยตรง ได้แก่แผ่นดินเป็นที่อาศัย
๒. โลกโดยอ้อม ได้แก่หมู่สัตว์ผู้อาศัย

อาการสำรวจจิตมี ๓ ประการ

๑. สำรวมอินทรีย์ ไม่ให้ความยินดียินร้าย เกิดขึ้นในเวลาเห็นรูปเป็นต้น
 ๒. มนสิการกัมมัฏฐาน อันเป็นปฏิบัติต่อกาม จันทะ คือ อสุภะ หรือ มรณสติ
 ๓. เจริญวิปัสสนา พิจารณาสังขารเป็นขันธ์ เห็นเป็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน
- มาร** คือ กิเลสกาม เป็นอันน่าใคร่ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น สัมผัส อันเป็นของน่าพอใจ

ปฏิบัติแห่งนิพพิทา

สัพเพ สังขารา อนิจจาติ ยะทา ปัญญาเย ปัสสะติสัพเพ สังขารา ทุกขาติ ยะทา ปัญญาเย ปัสสะติ
สัพเพ ธัมมา อนัตตาติ ยะทา ปัญญาเย ปัสสะติ อะถะ นิพพินทะติ ทุกเข เอสะ มัคโค วิสุทติยาฯ

เมื่อใดเห็นด้วยปัญญา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั้น คือ ทาง
แห่งวิสุทธิติฯ

คำว่า “สังขาร” ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันเป็นเบญจขันธ์ มีลักษณะ
เป็นไตรลักษณ์ และมีลักษณะเสมอกันเป็น ๓ คือ

๑. **อนิจจา** ความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมกำหนดรู้ได้ด้วยอาการ ๓ คือ

๑. ความเกิดขึ้นในเบื้องต้นและความสิ้นไปในเบื้องปลาย
๒. กำหนดรู้ด้วยความแปรไปในระหว่างเกิดและดับ
๓. เห็นความไม่คงที่อยู่นานของสังขารเพียงกาลนิดเดียวก็แปรแล้ว

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์แห่งสังขาร ย่อมกำหนดเห็นลักษณะแห่งทุกข์ ๑๐ ประการ

๑. (สภาวทุกข์) ทุกข์ประจำสังขาร เช่น การเกิด แก่
๒. (ปกิณณกะทุกข์)ทุกข์จร เช่น โศกเศร้า
๓. (นิพัตถทุกข์) ทุกข์เนื่องนิตยฺ์ เช่น หนาว ร้อน
๔. (พยาธิทุกข์) ทุกข์เวทนา คือ เจ็บป่วยไข้ต่าง ๆ
๕. (สันตปาททุกข์) ทุกข์คือความร้อนรน เช่น กระวนกระวาย เพราะกิเลส มีราคะ เป็นต้น
๖. (วิปากทุกข์) ทุกข์จากการกระทำของตนเอง
- ๗.(สหคตทุกข์) ทุกข์ไปด้วยกันมียศเสื่อมยศได้ลามเลื่อมลาม มีสุขมีทุกข์ สรรเสริญ นินทา
๘. (อาหารปริเยณัฐิทุกข์) ทุกข์ในการหากิน
๙. (วิวาทมูลทุกข์) ทุกข์มีวิวาทเป็นมูล
๑๐. (ทุกข์ขันธ) ทุกข์รวบยอด

๓. อนัตตา ความเป็นมิใช่ตัวมิใช่ตนแห่งสังขาร พึงกำหนดรู้ได้ด้วยอาการ ๕ คือ

๑. ไม่อยู่ในอำนาจ
๒. ด้วยแย้งต่ออัตตา
๓. ด้วยความความเป็นสภาพหาเจ้าของมิได้
๔. ด้วยความเป็นสภาพสูญ

ไวพจน์แห่งวิราคะ (คือคำสำหรับใช้เรียกแทนวิราคะ)

๑. มหนิมมทโน	ธรรมยังความเมาให้เป็นสร่าง
๒. ปีปาสวินโย	ความนำเสียดซึ่งความกระหาย
๓. อาลยสมุคฆาโต	ความถอนด้วยดีซึ่งความอาลัย
๔. วัฏฏญฺปัจเจโท	ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ(การเวียนว่ายตายเกิด)
๕. ตณฺหักขโย	ความสิ้นแห่งตัณหา (Craving)
๖. วิราโค	ความสิ้นแห่งตัณหา
๗. นิโรธ	ความดับตัณหา
๘. นิพพานัง	ธรรมชาติหาเครื่องเสียดแทงไม่ได้

วิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้น

๑. อุทเทส วิราคา วิมฺจุจะติ เพราะความสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น

๒. กามาสะวาปี จิตตัง วิมฺจุจิตถะ ภวาสะวาปี จิตตัง วิมฺจุจิตถะ อวิชชาสะวาปี จิตตัง

วิมฺจุจิตถะฯ

“จิตหลุดพ้นแล้วจากอาสวะเนื่องด้วยกาม จิตหลุดพ้นแล้วแม้อาสวะเนื่องด้วยภพแม้จากอาสวะเนื่องด้วยอวิชชา(ความไม่รู้)

๓. วิมุตตัสมิง วิมุตตะมิตติ ญาณัง โหติฯ

เมื่อหลุดพ้นแล้ว ญาณว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีฯ

อาสวะ ได้แก่กิเลสที่คงอยู่ในใจ มี ๓ อย่าง คือ

๑. กามาสวะ เทียบด้วย กามตัณหา ความอยากในกามคุณคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่าพอใจ

๒. ภวาสวะ เทียบด้วยภวตัณหา ความอยากมี อยากเป็น

๓. อวิชชาสวะ ได้แก่ตัวอวิชชาเอง คือ ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔

วิมุตติ ๒ คือ ความหลุดพ้น

๑. เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจเป็นปฏิปทาของพระอรหันต์ผู้สำเร็จอริยมรรค

๒. ปัญญาวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา เป็นปฏิปทาของพระอรหันต์ผู้สำเร็จอริยผล

วิมุตติ คือ ความหลุดพ้น

๑. ตทังควิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยองค์แห่งญาณหรือ(ศีล)นั้น ๆ

๒. วิกขัมภณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการข่มหรือกดทับไว้ (สมาธิ)

๓. สมุจฺจนวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการตัดขาดโดยสิ้นเชิง (ปัญญารู้แจ้งอริยสัจ)

๔. ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยสงบราบคาบ

๕. นิสฺสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป

๖. วิสุทฺธิ ความหมดจดจากกิเลส

๗. ปัญญาเยะ ปริสุชชะติ ย่อมหมดจดด้วยปัญญา

๘. เอสะ มัคโค วิสุทฺธิยา นั้นเป็นทางแห่งความหมดจด

ข้อควรจำ

วิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้น จิตเป็นผู้หลุดพ้นและหลุดพ้นจากอาสวะ ๓ มีกามาสวะเป็นต้น

วิมุตติ ในบาลีจำแนกไว้เป็น ๒ คือ ๑.วิมุตติ ๒.วิมุตติญาณทัสสนะ

วิมุตติกับวิมุตติญาณทัสสนะ ถ้ากล่าวถึงพร้อมกันในที่ใด พึงเข้าใจว่า วิมุตติ ได้แก่ อริยมรรค วิมุตติญาณ ทัสสนะ ได้แก่ อริยผล ถ้าเฉพาะวิมุตติอย่างเดียว เป็นได้ทั้งอริยมรรคและอริยผล

วิมุตติที่สืบเนื่องมาจากนิพพิทาและวิราคะ จัดเป็นโลกุตตระและอนาสวะ ถ้าเพ่งถึงวิมุตติ ๕ ก็เป็นได้ทั้งโลกียะทั้งโลกุตตระ คือตทังควิมุตติกับวิกขัมภณวิมุตติจัดเป็นโลกียะ ส่วนสมุจฺจนวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสฺสรณวิมุตติ จัดเป็นโลกุตตระ

วิมุตติของพระอเสชะ มีไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา บริบูรณ์

วิสุทฺธิ คือ ความหมดจดจากกิเลสทั้งปวง ความหมดจดนี้ย่อมเกิดได้ด้วยปัญญา

ลัทธิพราหมณ์ ถือว่าความหมดจดจะมีได้ด้วยการชำระบาป โดยการอาบน้ำในแม่น้ำคงคา

ลัทธิคริสตัง ความหมดจดจะมีได้ด้วยการสวดมนต์อ่อนน้อมพระผู้เป็นเจ้าให้ยกโทษให้

หลักพระพุทธศาสนา ถือว่า ความหมดจดจะมีได้ด้วยปัญญา ดังบาลีว่า

อิตตะนา วะ กะตัง ปาปัง อิตตะนา สังกิลิสสะติ

อิตตะนา อะกะตัง ปาปัง อิตตะนา วะ วิสุขณฺเติ

สุทฺธิ อะสุทฺธิ ปัจจัตตัง นาญญฺญ อัญญัง วิโสธะเยฯ

ทำบาปเองย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจดเอง ความหมดจด และความเศร้าหมองเป็นของเฉพาะตน คนอื่นยังคนอื่นให้หมดจดไม่ได้เลยฯ

ปฏิบัติแห่งวิสุทธิด้วยวิปัสสนาญาณ ๙ ซึ่งมีอยู่ในภาวะเป็นปุถุชนและภาวะเป็นอริยะ

๑. อุทฺธัพพญาณ พิจารณาว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง (เกิด – ดับ)
๒. กังคญาณ พิจารณาเห็นความแปรปรวนในชั่วขณะนั้น (แดกดับ)
๓. อาทีนวญาณ พิจารณาเห็นสังขารเป็นโทษ
๔. ภัยตุปฺปฏฺฐานญาณ พิจารณาสังขารเป็นภัย
๕. นิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่ายในสังขารเกิดด้วยปัญญา
๖. มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ความเบื่อหน่ายในสังขารใคร่พ้นไปเสีย
๗. ปฏิสังขานญาณ พิจารณาอุปายเครื่องหลุดพ้นด้วยไตรลักษณ์
๘. สังขารุเปกขาญาณ ความวางเฉยในสังขาร
๙. สัจจานุโลมิกญาณ พิจารณาเห็นอนุโลมในอริยสัจ

มรรค ๘ เทียบกับวิสุทธิ ๙ อย่าง ดังนี้

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สงเคราะห์เข้าในศีลวิสุทธิ
 สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์เข้าในจิตตวิสุทธิ
 สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สงเคราะห์เข้าในทวิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคค
 ญาณ ทสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทสสนวิสุทธิ ญาณทสสนวิสุทธิ
สันติ ความสงบ หมายถึง ความสงบกาย วาจา ใจ สงบกายวาจาเป็นภายนอก สงบใจเป็น
 ภายใน

อุเทศ

สันติมัคคะเมวะ พุรุหะเยฯ สู่จพ้นทางแห่งความสงบนั้นแลฯ

โลกัสมิท ปะชะเห สันติเปกโขฯ ผู้เพ่งความสงบพึงละอาภิสในโลกเสียฯ

นัตถิ สันติปะรัง สุขังฯ สุขอื่นนอกจากความสงบไม่มี

สันติ เป็นได้ทั้งโลกียะ และโลกุตตระ โลภียะ เป็นต้นว่า ด้วยการร้องไห้ ด้วยโศกเศร้า

สันติที่เป็นโลกุตตระ พึงละโลกาภิสเสีย เป็นต้น ว่า เว้นจากกามคุณ ๕

ข้อควรจำ

สันติ ย่อลงเป็น ๒ คือ สันติภายนอก สันติภายใน สงบกาย สงบวาจา จัดเป็นสันติภายนอก สงบใจ เป็นสันติภายใน

ทางแห่งสันติ มี ๓ ทาง คือ กายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร

สันติ เป็นได้ทั้งโลกียะทั้งโลกุตระเช่นเดียวกับวิสุทธิ

โลกามิส เครื่องล่อใจติดอยู่ในโลก คือ กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นำปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ

เหตุที่ท่านให้ละโลกามิสเสีย ก็เพราะโลกามิส เป็นเครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลก ดุจเหยื่อที่เกี่ยวข้อง เบ็ดอยู่ ผู้ติดโลกามิส ย่อมหาความสงบไม่ได้

นิพพาน แปลได้ ๒ นัย คือ ๑. ดับหรือเย็น ๒. หาเครื่องเสียดแทงไม่ได้

นิพพานัง ประมะมัง เวทนต์ิ พุทธา พระพุทธเจ้าย่อมกล่าวว่านิพพานยอดเยี่ยม

นิพพานัง ประมะมัง สุขัง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

นิพพาน ๒

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสแต่ยังมีขันธ์เหลือ (ยังมีชีวิตอยู่)

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีขันธ์เหลือ (ดับกิเลสและละสังขาร)

อุปติ มี ๒ นัย

๑. เป็นชื่อของกิเลส ด้วยอรรถว่า เข้าไปยึดถือเข้าครอง

๒. เป็นชื่อแห่งเบญจขันธ์ ด้วยอรรถว่า เข้าไปยึดถือคือหอบไว้ซึ่งทุกข์

ทางไปนิพพาน

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง โดยไม่ถ้อยมั่นส่วยสุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยค การตามประกอบความเป็นผู้ติดข้องในกามสุข อันเป็นสายที่ย่อหย่อนเกินไป และอัสตติกสมณานุโยค การบำเพ็ญเพียร ทำตนให้ลำบากอันเป็นทางสายตึงเกินไป แล้วแสดงทางมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ให้สาวุชนฝึกหัดกาย วาจา ใจไปตามทางนั้นๆ ให้เป็นส่วนภาวนาก็จะบรรลุถึงนิพพานอันจัดว่าเป็นทางหลายสายแห่งพระพุทธศาสนาโดยไม่ยากลำบากนัก

นิพพานเป็นบรมสุข

ที่ว่านิพพานเป็นบรมสุขนั้น คือ ดับ สุข สงบ เย็น เป็นสุขที่ไม่มีอาามิสเจือปน ซึ่งเรียกว่า นิรามิสสุข

ข้อควรจำ

นิพพาน แปลว่า ดับหรือเย็น หมายถึงอนุปาทิเสสน แปลว่า ธรรมชาติหาเครื่องเสียดแทงมิได้ หมายถึงอาสอุปติเสสน

อุปติ ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส กรรม ทุจจริต อาหาร ปฏิฆะ อุปาทินธาคู ๔ आयตนะ ๖
วิญญาน ๖

อุปติ ย่อให้สั้นลงได้ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก

ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส จัดเป็นส่วนของกิเลส เพราะเป็นเหตุเศร้าหมองในด้วยกัน โดยเรียกชื่อว่า
กิเลสอุปติ

กรรม ทุจจริต อาหาร จัดเป็นส่วนอภิสังขาร เป็นสภาพปรุงแต่งสังขารเหมือนกัน เรียกโดยชื่อว่า
อภิสังขารอุปติ

อุปาทินธาคู आयตนะ วิญญาน จัดเป็นส่วนชั้น เพราะเป็นวิบากด้วยกัน เรียกโดยชื่อว่า ชั้น
อุปติ

ปรมาตมะ ในคำว่า ปรมาตมะปฏิปทา นั้นท่านหมายเอานิพพาน เพราะนิพพานเป็นที่ดับขันธและ
เหตุแห่งทุกข์โดยสิ้นเชิง เป็นคุณธรรมที่อันวยประโยชน์อย่างยิ่ง ไม่มีคุณธรรมใดจะให้ประโยชน์ถึง
เพียงนั้น

ธรรมส่วนสังสารวัฏฏ์ โดยบุคคลาธิฐาน

คติ คติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไป หรือเป็นที่ถึงเบื้องหน้าแต่ภพมี ๒ คือ

๑. ทุกคติ ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่ว
๒. สุกคติ ภูมิเป็นที่ไปข้างดี

ทุกคติ ๔ ประเภท

๑. นิรยะ โลกอันหาความเจริญมิได้
๒. ตีรัจฉานิโยนิ กำเนิดแห่งตีรัจฉาน
๓. ปิตติวิสยะ แดนแห่งเปรต คือจำพวกผี
๔. อสุรกาย จำพวกยักษ์ ที่เรียกว่า อสูร

สุคติ ๒ ประเภท

๑. เทวะ เทวดาชั้นสวรรค์ หรือชั้นพรหม
๒. มนุสย คือขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล คหปติมหาศาล ซึ่งเป็นจำพวกที่สมประกอบ

ข้อควรจำ

สังสารวัฏฏ์ คือการเวียนเกิด เวียนตาย ด้วยอำนาจกิเลส กรรม วิบาก คติ หรือภูมิเป็นที่ไป มี ๒
คือ ทุกคติภูมิเป็นที่ไปในทางชั่ว สุกคติ ภูมิเป็นที่ไปในทางดี

จิตเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลส ๑๖ ชนิด

คราทุระ เป็นพิธีทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ตามลัทธิในศาสนาพราหมณ์

บุพเพตพลี เป็นพิธีทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ตามลัทธิศาสนาพุทธ

อริชชา เป็นเบื้องต้นของสังสารวัฏฏ์ ทุกข์หรือเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นท่ามกลางของสังสารวัฏฏ์
และพระนิพพาน เป็นที่สุดของสังสารวัฏฏ์

คนที่ทำสังฆเภท ตายแล้วต้องไปเกิดในอบายและนิรยะ ดังพระบาลีว่า อปายิกิ เนรียิกิ กับ
ปัญฺโฐ สังฆเภทโก แปลว่า ผู้ยังสงฆ์ให้แตกกัน เป็นผู้เกิดในอบาย ในนิรยะตั้งอยู่ชั่วกัลป์

สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน

สมถกัมมัฏฐาน

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน กายคตาสติ, เมตตา, พุทธานุสสติ, จตุธาตุววัฏฐาน, กสิณ

กายคตาสติ กำหนดกายเป็นอารมณ์ เป็นของน่าเกลียด คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง พิจารณาอาการ ทั้ง ๕ โดยสี่ สันฐาน กลิ่น ที่เกิด ที่อยู่

เมตตา คิดปรารภความสุกแก่ผู้อื่น โดยการปลูกความรักในมนุษย์และสัตว์ทั่วไป

จตุธาตุววัฏฐาน คือ การกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ เพื่อให้รู้ตามสภาพความเป็นจริง ของร่างกายว่าอันธาตุ ๔ มาประชุมกันเข้าคูกกันขึ้นเท่านั้น ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ

กสิณ เป็นวัตถุ จูงใจ ซึ่งเป็นสิ่งของที่นำมาเพ่งเป็นอารมณ์มี ๑๐ ประการ คือ ปรุสี ดิน, อาโป น้ำ, เตโช ไฟ, วาโย ลม, นีลัง สีเขียว, ปิตัง สีเหลือง, โลหิต สีแดง, โอทาตัง สีขาว, อาโลโก แสงสว่าง, อากาโส ที่ว่างเปล่า

นิรณ ๕ สงเคราะห์เข้าในจริต

๑. กามฉันทะ สงเคราะห์เข้าใน ราคจริต ๒. พยาบาท สงเคราะห์เข้าใน โทสจริต
๓. ถีนมิทตะ สงเคราะห์เข้าใน โมหจริต ๔. อุทธัจจกุกกุกจะ สงเคราะห์เข้าใน วิตกจริต
๕. วิจิกิจฉา สงเคราะห์เข้าใน โมหจริต

กัมมัฏฐานเป็นที่สบายแก่คนมีจริตต่าง ๆ

๑. **คนมีราคจริต** ควรเจริญ อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๒. **คนมีโทสจริต** ควรเจริญ ฌณะกสิณ ๔ พรหมวิหาร ๔

๓. **คนมีโมหจริต** ควรเจริญ อานาปานสติกัมมัฏฐาน

๔. **คนมีสัทธาจริต** ควรเจริญ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคาฯ เทวตาฯ

๕. **คนที่มีพุทฺธจริต** ควรเจริญ มรณัสสติ อุปสมานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุธาตุววัฏฐาน

๖. **คนที่มีวิตกจริต** ควรเจริญ อานาปานสติ

วิปัสส คือ กิริยาที่ถือเอาโดยอาการอันผิดจากความเป็นจริง มี ๔ คือ

๑. ความสำคัญผิดในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๒. ความสำคัญผิดในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข
๓. ความสำคัญผิดในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ๔. ความสำคัญผิดว่าของที่ไม่งามว่างาม

ข้อควรจำ

ธรรมอันป็นอารมณ์ของสมถภาวนาคือ ๑. อภินหัจจเวกขณะ ๕ ๒. สติปัฏฐาน ๔

การเจริญสมถภาวนา มีประโยชน์หรืออานิสงส์ คือ

๑. เป็นอุบายปิดกั้นนิวรณ์ูปกิเลส มิให้เกิดขึ้นครอบงำจิตสันดานได้
๒. เป็นอุบายข่มขี่สะกดจิต มิให้ดินรนฟุ้งซ่านได้

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น ผู้เจริญพึงศึกษาให้รู้จักธรรม ๓ ประการ คือ

๑. ธรรมเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา
๒. ธรรมเป็นรากเหง้าเป็นเหตุเกิดขึ้น ตั้งอยู่ของวิปัสสนา
๓. ธรรมคือตัววิปัสสนา

ธรรมเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาคือ

๑. สังขารธรรมอันเป็นปัจจัยประชุมปรุงแต่งขึ้น โดยประเภทเป็น อุปาทินนกลังขารและ อนุปาทินนกลังขาร
๒. นามและรูปที่พุทธานัตติแตกออกโดยประเภทต่างๆ มีชั้น ๕ อย่างตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ และอินทรี ๒๒ เป็นต้น

ธรรมเป็นรากเหง้าของวิปัสสนาคือ

๑. สีสวิสุทธิติ ความหมดจดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิติ ความหมดจดแห่งจิต

ธรรมคือตัววิปัสสนาคือ

๑. ทิฏฐิวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์แห่งทิฏฐิคือความเห็น
๒. กังขาวิตรณวิสุทธิติ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
๓. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางหรือมิใช่ทาง
๔. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
๕. ญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ ได้แก่ อริมรรคทั้ง ๔

อานิสงส์การเจริญวิปัสสนา

๑. มีสติมั่นคง ไม่หลงทำกาลกิริยา
๒. มีสุตติภาพ คือมนุษย์และโลกสวรรค์เป็นที่ไปเบื้องหน้า
๓. เป็นอุปนิสัยมรรคผลนิพพาน ติดสันดานต่อไปในภพเบื้องหน้า
๔. ถ้ามีอุปนิสัยจะได้บรรลุมรรคผลนิพพานในปัจจุบันชาตินี้ ก็ย่อมจะได้บรรลุมรรคผลทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานในปัจจุบันชาตินี้ทีเดียว

สรุป วิชาพุทธานุพุทธประวัติ ธรรมศึกษา ชั้นเอก

กบิลพัสดุ์ เดิมเป็นที่อยู่ของกบิลดาบสโพธิสัตว์ ต่อมาเมื่อพระราชโอรสธิดาทั้ง ๙ พระองค์ของพระเจ้าโอกกากราชได้ช่วยกันสร้างขึ้น จึงได้เอานามของกบิลดาบสมาตั้งเป็นชื่อเมือง มีกษัตริย์ปกครองสืบทอดกันมาหลายพระองค์ จนถึงพระเจ้าสีหฬุ พระองค์มีพระโอรสและพระธิดา ๓ พระองค์ องค์ใหญ่ชื่อสุทโธทนะ เมื่อเจริญวัยพระเจ้าสีหฬุจึงส่งพราหมณ์ ๔ คนไปสู่ขอนางสิริมามายา ผู้เป็นหญิงกัลยาณี มีความงาม ๕ อย่าง คือ ๑. เกศกัลยาณัง (ผมงาม) ๒. จวีกัลยาณัง (ผิวงาม) ๓. มังสัลยาณัง (เนื้องาม) ๔. อัญญุ์กัลยาณัง (กระดูกงาม) ๕. วัยกัลยาณัง (วัยงาม)

มหาปริจาค ๕ ประการ คือ ๑. ปริจาคทรัพย์เป็นทาน ๒. ปริจาคอวัยวะเป็นทาน
๓. ปริจาคบุตรเป็นทาน ๔. ปริจาคภรรยาเป็นทาน ๕. ปริจาคชีวิตเป็นทาน

บารมี ๑๐ ประการ ๑. ทานบารมี ๒. สีลบารมี ๓. เนกขัมมบารมี
๔. ปัญญาบารมี ๕. วิริยบารมี ๖. ขันติบารมี ๗. สัจจบารมี
๘. อธิษฐานบารมี ๙. เมตตาบารมี ๑๐. อุเบกขาบารมี และบารมี ๓๐ ประการ
คือ ๑. ทศบารมี ๑๐ ๒. ทศอุปปบารมี ๑๐ ๓. ทศปรมัตถบารมี ๑๐

พระโพธิสัตว์ เมื่อคราวเสวยชาติเป็นพระเวสสันดรได้กระทำบารมีทั้ง ๓๐ ให้บริบูรณ์ ครั้นเมื่อทิวศตก็ได้อุบัติเป็นสันตติเตวราชในดุสิตเทวโลก เมื่อโพธิญาณแก่กล้าได้เสด็จลงสู่พระครรภ์พระนางสิริมามายาเป็นเหตุให้เกิด ความโกลาหล ๕ อย่าง คือ

๑. พุทธโกลาหล ก่อนพระพุทธเจ้าจะอุบัติ ๑๐๐,๐๐๐ ปี
๒. กัปโกลาหล ก่อนกัปจะพินาศ ๑๐,๐๐๐ ปี
๓. จักกวัตติโกลาหล ก่อนพระเจ้าจักรพรรดิจะอุบัติขึ้นขึ้น ๑๐๐ ปี
๔. มังคลโกลาหล ก่อนพระพุทธเจ้าจะแสดงมงคล ๑๒ ปี
๕. โมนะยโกลาหล ก่อนที่จะมีคนทูลถามถึงโมนยะยปฏิบัติ ๗ ปี ครั้นกาล ๑๐๐,๐๐๐ ปี

ลุล่วง ปัญญาพนมิต ๕ ประการ ก็ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ คือ

๑. ติพยนุพพาที่ประทับพระวรกายเหี่ยวแห้ง
๒. ติพยภาษาที่ทรงเศร้าหมอง
๓. พระเสโท บังเกิดไหลออกทางพระกัจฉา
๔. พระสรีระกายมีอาการปรากฏ
๕. พระทัยกระสันเป็นทุกข์เบื่อหน่าย

ปัญจมหาวีโรกณะ พระโพธิสัตว์เมื่อได้รับอาราธนา ทรงพิจารณาถึงสถานะใหญ่ ๕ ประการ คือ

๑. กาล พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก เฉพาะในกาลเมื่อมนุษย์มีอายุระหว่าง ๑๐๐ ปี ถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี
๒. ทวีป ในทวีปทั้ง ๔ จะอุบัติขึ้น เฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น
๓. ประเทศ จะอุบัติในมัชฌิมประเทศเท่านั้น
๔. สกุล ในสกุลกษัตริย์ พราหมณ์ ในกาลใดชาวโลกยกย่องว่าสกุลใดสูงนั้น
๕. มาตารเกิดมารักษาเบญจศีลเป็นประจำ และบำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัปสุบินนิมิต

พระนางสิริมหามายา เสวยพระกระยาหารอันประณีต สมาทานอุโบสถศีล เข้าสู่ห้องบรรทม ในราตรีใกล้รุ่งสุบินว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้นำตนไปสู่ป่าหิมพานต์ให้อยู่บนแผ่นศิลา ใต้ต้นรัง ณ ที่ที่ได้สุวรรณคิริลูกหนึ่งมีพระยาช้างเผือกทองเที่ยวไปมา ลงจากเขาได้ชูวงถีอดอกบัวมาถวาย รุ่งเช้าพระราชเทวีจึงกราบทูลพระสุบินแก่พระสวามี จึงให้พราหมณ์ปราโมกข์มาทำนายได้ว่า พระโอรสในพระครรภ์นั้น จะเป็นผู้เลิศมีอำนาจมาก เมื่อพระนางครองครรภ์ครบไตรมาส ก็มีพระทัยจะกลับไปเมืองเทวทหะตามธรรมเนียมของพราหมณ์ แต่พอเสด็จไปถึงสวนลุมพินีก็ได้ประสูติพระโอรสที่นั่น พระโพธิสัตว์เมื่อประสูติทรงดำเนินไปได้ ๗ ก้าว เปล่งพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ๘ ประการ คือ

๑.แจ่มใส	๒.ชัดถ้อยชัดคำ	๓.หวานกล่อมใจ	๔.เสนาะโสต
๕.หยุดย้อย	๖.ไม่เครื่อ ไม่พรา ไม่แหบ	๗.ซึ่ง	๘.มีเสียงกังวาน

อาสภิวาจา ดำรัสอย่างองอาจว่า “เราเป็นเลิศในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีก”

สหชาติ คือ สิ่งที่เกิดในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ มี ๗ อย่าง คือ

๑.นางพิมพา	๒.พระอานนท์	๓.กาฬุทายีอำมาตย์	๔.ฉันทะอำมาตย์
๕.มākāṇḍikā	๖.ตันครีมหาโพธิ์	๗.ชุมทรัพย์ทั้งสี่มุมเมือง	

ทำนายลักษณะ กาฬเทวิลดาบส ผู้ได้สมบัติสดับข่าวได้เข้ามาเยี่ยมเพื่อให้พระโอรสนมัสการแต่พระโพธิสัตว์กลับไปปรากฏบนศรีษะของดาบสเป็นที่น่าอัศจรรย์ ดาบสจึงก้มลงกราบที่พระบาทของพระโพธิสัตว์

เมื่อมีพระชันษาได้ ๕ วัน ได้เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คน ที่สำเร็จไตรเพท คือ ถุคเวท สามเวท ยชุรเวท มาบริโภคอาหารแล้วให้เลือกสรรพราหมณ์ทำนายพระลักษณะ ๘ คน คือ ราชพราหมณ์ ๒ ลักษณะพราหมณ์ ๓.ยัญญพราหมณ์ ๔.ธูรพราหมณ์ ๕.สุทัตตพราหมณ์ ๖.สยามพราหมณ์ ๗.โกชนพราหมณ์ ๘.โกณฑัญญพราหมณ์ พราหมณ์ทั้ง ๘ ได้ทำนายเป็นสองนัยว่าถ้าครองราช จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้เป็นพระพุทธเจ้า เว้นโกณฑัญญพราหมณ์ที่ทำนายว่า พระราชกุมารจะต้องเสด็จออกบวชตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ครั้นได้ ๗ วัน พระมารดาทิวคงคต พระเจ้าสุทโธทนะอภิเษกสมรสกับพระนางปชาบดีโคตมีให้ดูแลพระกุมาร

สำเร็จปฐมฌาน ในสมัยถึงวันวปมงคลแรกนาขวัญของกษัตริย์ พระองค์และหมู่อำมาตย์พราหมณ์เสด็จไปสู่ที่แรกนาขวัญปล่อยให้พระโอรสประทับอยู่ใต้ต้นหว้าพระองค์เดียว ส่วนพระสนมก็ละทิ้งพระองค์ไปด้วย พระกุมารจึงได้ลูกนั่งสมาธิ ชัดบัลลังก์เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานจนเวลาบ่ายเงาไม้ก็ชายไปตามตะวัน แต่เงาต้นหว้ากลับเป็นปริณทลุดจเวลาเที่ยงวัน เหตุการณ์นี้ปรากฏแก่พระเจ้าสุทโธทนะ เป็นเหตุให้พระองค์ทรงยกพระหัตถ์นมัสการพระกุมาร

เมื่อพระชนมายุได้ ๗ พรรษา ทรงเข้าเรียนศิลปวิทยาที่สำนักครุวิศวามิตร และชุดสระโบกขรณีขึ้นสามสระ พระชนมายุได้ ๑๖ พรรษาทรงอภิเษกสมรสกับพระนางพิมพา และทรงปลูกปราสาทให้อยู่สามฤดูกาล

เทวทูต ๔ สมัยประพาสอุทยานได้พบเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็เกิดความสังเวชสลดใจ ในวาระที่สี่ได้ทรงพบเห็นเพศสมณะ ถือเป็นเพศอันประเสริฐก็มีพระทัยน้อมไปในเวลานั้น จึงเสด็จออกไปสู่อุทยาน พอตอนตะวันเย็นก็เสด็จกลับ ในขณะนั้นได้สดับข่าวว่า พระนางพิมพาประสูติพระโอรส พระองค์ทรงตรัสว่า “**บ่วงเกิดขึ้นแก่เราแล้วหนอ**” พระกุมารได้พระนามว่า **พระราहुล** ในขณะที่พระองค์เสด็จกลับพระราชนิเวศน์ พระนางก็สาโคตมี ทอดพระเนตรเห็นก็ทรงปิติโสมนัสจึงตรัสชมว่า พระกุมารนี้ เป็นบุตรของมารดาบิดาใด บุคคลนั้นก็เย็นใจ เป็นพระสวามีของพระธิดาใด นางคนนั้นก็เย็นใจ

วันนั้นพระสิทธัตถะกุมารมีพระทัย ในการที่จะเสด็จออกบวชยิ่ง ไม่ยินดีในกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงตรัสแก่นายฉันทะว่า คตินี้เราจะเสด็จออกบวช รับสั่งให้ผูกม้ากัณฐกะ พระองค์ได้เสด็จไปสู่ห้องของพระนางพิมพา ประสงค์จะทอดพระเนตรพระโอรส แล้วก็เสด็จลงจากปราสาท ขึ้นม้าม้ากัณฐกะพร้อมกับนายฉันทะ เสด็จออกจากนคร

ขณะที่วัสสวดีมาร เห็นพระโพธิสัตว์เสด็จออกบวช ก็กลัวจะหนีพ้นวิสัยของตน จึงได้ร้องห้ามว่า “**ดูก่อนกุมาร อีก ๗ วันจักรัตนะอันเป็นทิพย์ จะสำเร็จแก่ท่าน ท่านจะได้เป็นพระจักรพรรดิ**” พระองค์ก็ไม่ได้หวั่นไหวในคำร้องนั้น เสด็จผ่านกรุงกบิลพัสดุ์เมืองสาวัตถี เมืองเวสาลี ลั่นหนทาง ๓๐ โยชน์ ถึงแม่น้ำ อโนมาณี และทรงข้ามไปอีกฝั่งหนึ่งทรงเปลื้องพระภูษาอาภรณ์ห่อส่งให้นายฉันทะ ตรัสว่า “**เจ้าจงนำเครื่องประดับกับม้ากัณฐกะ กลับพระนครเราจะบรรพชา ณ ที่นี้**” ทรงดัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ เหลือประมาณ ๒ องคุลี ม้วนกลมเป็นทักษิณาวรรต

ฝ่ายท้าวชมพูอากาศพรหม ได้นำไตรจีวรมาถวายเมื่อพระมหาบุรุษบรรพชาให้นายฉันทะนำม้าม้ากัณฐกะไปกรุงกบิลพัสดุ์ ส่วนม้ากัณฐกะพอพ้นทศนะวิสัย ก็ทำกาลกิริยาตาย ได้อุบัติในเทวโลก ดาวดึงส์ได้พระนามว่า **กัณฐกะเทพบุตร**

เมื่อพระองค์บรรพชาได้ใหม่ๆ ได้ไปประทับอยู่ ณ อนุปิยัมพวัน ๗ วัน จากนั้นก็จาริกไปสู่กรุงราชคฤห์ ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารเมื่อสดับข่าวทรงเสด็จไปสอบถามและทรงเชื่อเชิญให้มาครองราชย์สมบัติด้วยกัน แต่พระองค์ทรงปฏิเสธ และได้เสด็จไปศึกษาในสำนักของ ๒ ดาบส คือ อาฬารดาบส กา

ลามโคตร ได้สมบัติ ๓ และได้ศึกษาต่อที่สำนัก อุททกดาบส รามบุตรได้สมบัติ ๔ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ไม่เห็นเป็นทางบรรลุนิติจึงได้เสด็จหลีกออกไป

ฝ่ายโกณฑัญญพราหมณ์ เมื่อได้สดับข่าวการออกบรรพชาของมหาบุรุษ จึงได้ชักชวนบุตรของพราหมณ์ที่ทำนายร่วมกันออกบวชด้วยกัน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ มาพบพระองค์ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นพระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่จึงได้เข้าไปอุปัฏฐาก

พระโพธิสัตว์ได้ทรงกระทำทุกกริยาสามวาระ ด้วยกัน ดังนี้

วาระแรก กตพระทนต์ (ฟัน) ด้วยพระทนต์ กตพระตาลู (เพดาน) ด้วยพระชิวหา(ลิ้น) ให้แน่นจนพระเสโท (เหงื่อ) ไหลออกจากพระกัจฉา (รักแร้)

วาระสอง ทรงผ่อนลมอัสสาสะปัสสาสะ (ลมหายใจเข้า-ออก) เมื่อลมเดินไม่สะดวกก็เสียดังอยู่ทาง พระกรรณ (หู) ให้ปวดเคียด (หัว)

วาระสาม ทรงอดพระกระยาหาร ผ่อนสรวนวันละน้อยจนไม่สรวนเลย ร่างกายเหี่ยวแห้ง พระโลมา (ขน) หลุดร่วง พระองค์ดำริว่า บุคคลบำเพ็ญอย่างอุกฤษฏ์เช่นนี้ หาใช่เป็นทางบรรลุนิพพานไม่หันมาเสวยพระกระยาหารแทน ฝ่ายปัญจวัคคีย์เห็นเช่นนั้น ก็พากันคิดว่าพระมหาบุรุษคงไม่มีทางบรรลุนิพพานได้แน่ เลยพากันหลีกหนีไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

สุบินนิมิต ในคืนนั้นพระโพธิสัตว์ ทรงสุบินนิมิต ๕ ประการ คือ

๑. พระองค์ทรงบรรทมหงายบนพื้น มีภูเขาคิมวันต์เป็นขนอย (หมอน) พระพาหาซ้าย (แขน) หยั่งลงไปในมหาสมุทรทิศบูรพา พระพาหาขวา หยั่งลงสมุทรทิศปัจจิม พระบาททั้งคู่หยั่งลงมหาสมุทรทิศทักษิณแก้วว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. ญ้าแพรกงอกจากพระนาภี (สะดือ) สูงไปถึงท้องฟ้า แก้วว่า จะแสดงอริยมรรค ๘ แก่เทวดาและมนุษย์

๓. หมู่หนอนมีตัวขาว หัวดำ ไต่ขึ้นมาจากพระบาทถึงพระชานุ (เข่า) แก้วว่า หมู่คฤหัสถ์จะมาสู่สำนักของพระองค์เป็นจำนวนมาก และบรรลุนิพพาน

๔. นกสี่จำพวก คือ สีแดง สีเขียว สีเหลือง สีดำ บินมาจากทิศทั้ง ๔ พุลงแทบพระบาทกลายเป็นสีขาวสิ้น แก้วว่า วรรณะทั้ง ๔ จะมาบวชในพระธรรมวินัยและตรัสรู้ตาม

๕. พระองค์เสด็จขึ้นจงกรมบนยอดเขาที่เประอะเปร้อนไปด้วยคุณุตร แต่พระบาทของพระองค์ไม่เประอะเปร้อน แก้วว่า พระองค์จะได้ปัจจัย ๔ แต่ไม่ติดในปัจจัยเหล่านั้น

พอใกล้สว่างวันขึ้น ๑๕ ค่ำ วิสาขปุณณมี ชำระสระประทับนั่งใต้ต้นไทร นางสุชาดาได้ถวายข้าวมธุปายาสพร้อมทั้งลาดทอง พระองค์ถือถาดข้าวมธุปายาสเสด็จสู่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ฉ้นข้าวมธุปายาสได้ ๔๙ ก้อน เสวยจนหมดแล้วอธิษฐานลอยถาดทวนกระแสน้ำไปได้ ๔๐ ศอกก็จมลง พอสายัณห์เสด็จไปใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ระหว่างทางได้รับญ้าคา ๘ กำมือจากโสณทัตพราหมณ์ ภูลาดเป็นบัลลังก์ ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา ชัดสมาธิอธิษฐานว่า “ถ้ามลสันดานยังไม่พ้นกิเลสตราบใด แม้เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็นกระดูก ก็ตามที ก็จักไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์”

และในตอนใกล้ตรัสรู้พระองค์ทรงใช้บารมี ๓๐ ประการและบุรุษโยธา ๗ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หิริ โอตตัปปะเข้าสู่รบกับมารจนมารแพ้ไป พร้อมกันนั้นในปฐมยามได้บรรลุ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ในมัชฌิมยามได้บรรลุจุตูปปาตญาณ ในปัจจุฉิมยาม บรรลุอาสวักขณญาณ

สัตตมหาสถาน ๑. ต้นพระศรีมหาโพธิ ๒.อนิมิสสระเจดีย์ ๓.รัตนจงกรมเจดีย์ ๔.รัตนฆรเจดีย์ ๕.อชปาลนิโครธ ๖.มุจลินท์ ๗.ราชายตนะ ประทับอยู่ที่ละ ๗ วัน ทำวสหมบัติพรหมทัฬหาราธนาให้ แสดงธรรมโปรดแก่เวไนยสัตว์

ทรงพิจารณาบุคคล ๔ จำพวก เปรียบด้วย ดอกบัว ๔ เหล่า คือ ๑. อุคฆฏิตัญญู บุคคลมี ปัญญาดี มีกิเลสเบาบาง เหมือนดอกบัวที่พ้นน้ำ ๒. วิปจิตัญญู บุคคลที่มีปัญญาปานกลางเหมือน ดอกบัวเสมอน้ำ ๓. เนยยะ บุคคลที่มีปัญญาพอแนะนำได้ เหมือนดอกบัวใต้น้ำที่จมอยู่ใต้น้ำ ๔. ปทปรมะ ปราศจากปัญญา เหมือนดอกบัวที่จมอยู่ในโคลนตม

ปฐมเทศนา เมื่อพระองค์ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดำริจะไปโปรดใครก่อน ก็หวน ระลึกถึงดาบส ๒ พี่น้อง คือ อาฬารดาบส และอุทกดาบส แต่ท่านได้สิ้นชีวิตไปก่อน ๗ วัน ก็ทรงหวน ระลึกถึงปัญจวัคคีย์ที่เคยอุปการะแก่พระองค์และทราบว่ายู่ที่ป่า อิสิปตมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ แห่งอาสาฬหมาสพระองค์ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็น หัวข้อแรก แบ่งเป็น ๒ วาระ วาระแรกแบ่งเป็น ๒ สายที่ไม่ควรดำเนินไป คือ ๑. กามสุขัลลิกานุโยค ความหมกมุ่นหาความสุขในกาม ๒. อตตกิลมณานุโยค การกระทำความเพียรด้วยการทรมานตนให้ ลำบาก วาระที่สอง อริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทำให้โณทัญญะได้ดวงตา เห็นธรรมก่อนใครทั้งปวง ทำให้เกิดพระรัตนตรัยครบถ้วนในโลก และต่อมาได้แสดงอนัตตลักขณสูตร ว่าด้วยลักษณะไม่ใช่ตัวตน ทำให้นักบวชทั้ง ๔ ได้ดวงตาเห็นธรรม

โปรดพระยสะ ยสเป็นบุตรของเศรษฐี ในเมืองพาราณสี อยู่ในปราสาท ๓ ฤดู วันหนึ่งตื่นนอน เห็นอาการวิปริตต่าง ๆ นานาของหญิงบำเรอขณะหลับปรากฏดูจางจากศพ จึงสวมรองเท้าออกจากบ้าน ไป เดินพลางบ่นว่า “ที่นี่วุ่นวาย ที่นี่ขัดข้อง จนไปถึงป่าอิสิปตมฤคทายวัน พบพระพุทธองค์ขณะ จงกรมตอนใกล้รุ่ง พระองค์ตรัสว่า ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้องยสะจึงเข้าไปเฝ้าแล้วนั่ง ณ ที่อันควร พระองค์ทรงแสดงอนุปพิงกา แล้วทรงแสดงสามกัณฐกรรม คืออริยสัจ ๔ ยังธรรมจักขุคือโสดาปัตติ ผลให้เกิดแก่ยสะกุลบุตร ส่วนมาดามารของยสะตื่นตอนเช้าไม่พบลูกชายจึงบอกเศรษฐี จึงเดินทางไปทาง ป่าอิสิปตมฤคทายวัน พบรองเท้าจึงเข้าไปถามกับพระพุทธองค์และทรงแสดงอนุปพิงกาและอริยสัจ ๔ ก็ได้บรรลุอรหัตผลและแสดงตนเป็นอุบาสกของถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึง เมื่อเศรษฐีกลับไปแล้ว ยสะ จึงทูลขอบวชทรงประทานให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทานับเป็นพระอรหันต์องค์ที่ ๗ พระองค์ทรงจีวรและ บาตรมีพระยสะเป็นปัจฉาสมณะเสด็จเข้าไปบ้านเศรษฐี ฝ่ายมารดาและภรรยาเก่าถวายอภิเวทน์แล้วนั่ง พระองค์ทรงแสดงอนุปพิงกาและอริยสัจ ๔ โปรดหญิงทั้งสองให้ได้บรรลุโสดาปัตติผลปฏิญาณตน เป็นอุบาสิกาคณแรกในพระพุทธศาสนา

โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง

พุทธบิดาประจวบ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ภูฏาคารศาลา เมืองเวสาลี พระพุทธบิดาประจวบหนักทรงระลึกว่า ผิดว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาที่นี่ทรงปรามาสศิระพระนันทลูกบถข้างซ้าย พระอานนทลูกบถข้างขวา พระราหุลลูกบถข้างหลัง ทุกขเวทนาจักบรรเทาแน่แท้ ในเวลาใกล้รุ่งพระศาสดาทรงพิจารณาเห็นเวไนยสัตว์เห็นพุทธบิดาประจวบหนัก ดำริว่า “**กาลนี้เราจะไปเยี่ยมได้**” เสด็จจากอาสน์ชักชวนพระชีนาสพเสด็จเหาะไปทางอากาศ เมื่อเสด็จถึงพระองค์ทรงปรามาสที่ศิระ พระอานนทลูกบถข้างขวา พระนันทลูกบถข้างซ้าย พระราหุลลูกบถข้างหลัง เวทนาจึงเหือดหายระงับไป พระองค์ได้โปรดแสดงธรรมโปรดทั้งกลางวันกลางคืน ทำให้พระบิดาบรรลุพระอรหันต์ ก็ได้ทูลลา นิพพานในกาลต่อมา

นางปชาบดีบรรพชา ส่วนพระองค์ประทับอยู่เมืองกบิลพัสดุ์ โดยสมควรก็เสด็จเมืองเวสาลีส่วนพระนางปชาบดีโคตมี มีกมลสันดานยินดีในการบรรพชาได้ปลงเกศฯ นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ พร้อมด้วยนางกษัตริย์ได้เสด็จตามไป พระนางมีพระวรกายหมองคล้ำ พระเนตรนองด้วยน้ำตา พระอานนทจึงกราบทูลอ่อนวอน กับพระพุทธองค์ ๆ ก็ทรงอนุญาตด้วยการให้ครุธรรม ๘ ประการ ส่วนพระนางบรรพชาไม่นานบำเพ็ญเพียรก็บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ส่วนพระนางพิมพาทรงพิจารณาเห็นว่า ราชสมบัติไม่แน่นอน บุตรและพระสวามียังไม่อาลัย เราควรจะสละสมบัติออกบรรพชาบ้าง จึงพร้อมด้วยนางกำนัล ๕๐๐คนเสด็จไปพระเชตวัน เมืองสาวัตถีซึ่งพระองค์ประทับอยู่ที่นั่น ได้ทูลขออุปสมบท พระนางบำเพ็ญเพียรไม่นานก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ในทางพระพุทธศาสนา

โปรดพุทธมารดา เมื่อพระองค์ทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว ก็ทรงดำริว่า “พุทธประเพณีเมื่อทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว จะเสด็จจำพรรษาในดาวดึงส์ภพ เพื่อแสดงอิทธิธรรมปิฎก ๗ ปกรณ์ เพื่อกระทำสนองคุณพุทธมารดา” จึงเสด็จสู่ดาวดึงส์ภพ ประทับนั่งเหนือกัมพลศิลาอาสน์ ภายใต้ปริณตรุกขชาติ เทวราชจึงไปตามพุทธมารดาจากดุสิตภพ เสด็จยังดาวดึงส์ ตรัสอิทธิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์ปกรณ์ คือ สังคณี วิภังค์ ชาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก มหาปิฎฐาน พระสิริมหาเมธาเทพบุตรก็บรรลุโสดาปัตติผล

เมื่อถึงวันปวารณาออกพรรษาพระพุทธองค์ก็เสด็จลงจากเทวโลก ที่ใกล้เมืองสังกัสสนคร โดยพระองค์เสด็จลงจากบันไดแก้ว หมู่พรหมเสด็จลงบันไดเงิน หมู่เทวดาเสด็จลงบันไดทอง บันดาลเปิดโลกสวรรค์ มนุษย์ นรก ให้เห็นทั่วกัน

ลำดับพระพรชาຍုกาล

พรชาຍုທີ່	สถานที่จำพรชาຍု
๑	ที่ป่าอสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี
๒,๓,๔	พระเวฬุวัน เมืองราชคฤห์
๕	ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี
๖	มกุฏบรรพต
๗	ปัญจกัมพลศิลาอาสน์ เทวโลก
๘	เกสกลาวัน ป่าไม้สี่เสียด กรุงสุสมารคิริภคครุฑ
๑๐	ป่าเลไลยก์วัน
๑๑	บ้านนาลายพราหมณ์
๑๒	ไตรัมไม้สะเดา (บุจิมัณฑพฤษภ)
๑๓	ปาลิยบรรพต
๑๔	เชตวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี
๑๕	นิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์
๑๖	อัคคาพวเจตีย์ ใกล้เมืองอาฬวี
๑๗,๑๘,๑๙	เวฬุวันมหาวิหาร
๒๐-๔๔	พระเชตวันมหาวิหาร และบุพพาราม
๔๕	(สุดท้าย)เวฬุวคาม ใกล้เมืองเวสาลี

อัครสาวกนิพพาน พระราหุลนิพพานที่ปัญจกัมพลศิลาอาสน์ พระอัญญาโกณฑัญญะนิพพานที่ฉันทันตสระ ในป่าหิมพานต์ พระสารีบุตร นิพพานที่ บ้านนาลันทา บ้านเกิดของตนเอง พระโมคคัลลานะ นิพพานที่กาฬศิลา เมืองมคธหลังพระสารีบุตร ๑๕ วัน

ทรงทำนิมิตโองาส ครั้นถึงปาวาลเจตีย์ประทับนั่งโดยให้พระอานนท์ปูผ้าอาสนะแล้วตรัสว่า “อานนท์ถ้าบุคคลใดเจริญอุททิบาท ๔ ประการปรารถนาจะดำรงอยู่ประมาณกับปีหนึ่ง หรือมากกว่านั้น ก็สามารถจะได้ถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์ไม่สามารถรู้ทัน เมื่อพระอานนท์หลีกไปมารเข้าไปเฝ้าทูลอาราธนาให้ปริณิพพาน พอมารไปแล้วก็ทรงปลงอายุสังขารที่ปาวาลเจตีย์ จึงเกิดแผ่นดินไหว

บิณฑบาตครั้งสุดท้าย ต่อแต่นั้น ตรัสสั่งให้อานนท์บอกแก่ภิกษุทั้งหลายเตรียมพร้อมเดินทางไปยังบ้านภัณฑุคาม หัตถิคาม อัมพคาม ชัมพูคาม โภคนคร ปาวานคร โดยลำดับ และประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ และนายจุนทะนำเอาสุกรมัททวะถวายแก่พระองค์ผู้เดียว

เมื่อพระองค์นั้นแล้วเกิดประจวบด้วยพระโลหิต ปักขันทีกาฬามีกำลังกล้า จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์เราจะไปเมืองกุสินารา ในขณะที่เดินทางพระองค์ทรงพระกระหายน้ำ จึงแวะลงข้างทางให้พระอานนท์นำน้ำมาถวาย

ขณะนั้นปุณณาสกบุตรมัลลกะษัตริย์ เดินทางมาจากเมืองกุสินารากลับไปเมืองปาวา เห็นพระองค์เกิดความเลื่อมใสจึงน้อมผ้าคู่สังคหะถวาย ถวายแก่พระองค์ผืนหนึ่ง พระอานนท์ผืนหนึ่ง พระองค์นั่งห่มปราภุสผิวนพระกายของพระองค์งามยิ่ง พระอานนท์ออกปากชมว่า ผิวกายของพระองค์บริสุทธิ์แท้

พระองค์ตรัสว่า ผิดเถาตบบริสุทธิ ๒ คราว คือวันตรัสรู้และในวันใกล้จะปรินิพพาน และปิณฑบาตที่ถวายแก่พระเถาตบมีผลมาก ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกเสวยแล้วตรัสรู้ และเสวยแล้วจะปรินิพพาน **การบูชา** ๒ อย่าง คือ การบูชาด้วยอามิสบูชา ด้วยวัตถุสิ่งของต่าง ๆ และการบูชาด้วยปฏิบัติบูชา การปฏิบัติโดยสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งในธรรม

สังเขปนิยสถาน ๔ ตำบล คือ ๑. สถานที่ประสูติ ๒ สถานที่ตรัสรู้ ๓. สถานที่แสดงธรรมปฐมเทศนา ๔. สถานที่ปรินิพพาน พุทธบริษัทควรไปดูไปเห็น ญaparหบุคคล ๔ คือ ๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓. พระอรหันต์สาวก ๔. พระจักรพรรดิ บุคคลเหล่านี้ควรประดิษฐานไว้ในสถูป แล้วตรัสเรื่องกุสินาราเคยเป็นเมืองใหญ่ในอดีต

โปรดสุภททปริพาชก ในสมัยนั้นสุภททปริพาชกได้ขอโอกาสพระอานนท์เข้าเฝ้าพระศาสดา พระอานนท์ทักทาย ๓ ครั้ง พระองค์ได้ยินจึงสั่งให้พระอานนท์ ปลอຍให้เข้าเฝ้าสุภททถามถึงครูทั้ง ๖ พระองค์ทรงตรัสอธิบายมรรค ๘ ประการ สุภททเลื่อมใสขอบวช และได้บำเพ็ญสมณธรรมไม่นานก็บรรลุอรหันต์

ปัจฉิมโอวาท พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายบัดนี้เราของเดือนแรมทั้งหลายว่า สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาเราทั้งหลายจงบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้สมบูรณ์โดยความไม่ประมาท” เมื่อพระองค์ตรัสพระโอวาทแล้ว ก็ไม่ได้ตรัสอะไรอีกเลยทรงปรินิพพาน ณ ที่กรุงกุสินารา สาละวันทยานของเจ้ามัลลกะษัตริย์ ด้วยสิหไสยาสน์ แห่งวิสาขปุณณมีเพ็ญเดือน ๖ บรรดาพุทธบริษัททั้งปวง ต่างโคกเศร้าร่ำไห้มหาชนเป็นอันมากพากันมาเคารพพระศพไม่ขาดสายตลอดเวลา ๖ วัน ครั้งในวันที่ ๗ มัลลกะษัตริย์ได้ทำการอัญเชิญพระศพไปรอบพระนคร

มัลลิกาถวายสักการะ นางมัลลิกาทราบข่าวพระศพผ่านมาก็ดีใจ ดำริว่า “นับตั้งแต่พ้นธุระล่วงไปแล้วเครื่องประดับช้อมหาดาประสาธน์ เราไม่ได้ตกแต่งประดับ เราควรจะถวายอาภรณ์นี้แด่พระสรีระพระชินสีห์” นางจึงได้แจ้งความประสงค์และวางเครื่องประดับคลุมพระศพเป็นเครื่องบูชาทำให้พระสรีระงามเจริญตาเจริญใจยิ่งนัก

ถวายพระเพลิงไม่ติด เมื่ออัญเชิญพระศพไปทั่วพระนครก็อัญเชิญไปทางประตูบูรพาไปสู่มกุฏพันธนเจดีย์ ที่งามวิจิตร แล้วเจ้ามัลลกะษัตริย์ก็นำเพลิงจุด เพื่อถวายพระเพลิง แต่ปรากฏว่าไม่ติด พระอนุรุทธจึงกล่าวว่า เทวดาต้องการให้รอพระมหากัสสปะ มัลลกะษัตริย์ก็ปฏิบัติตาม

เวลานั้นพระมหากัสสปะเดินทางไปสู่กรุงกุสินาราเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า เวลาเที่ยงวันพระเถระจึงพาพวกภิกษุพากันได้ร่มไม้ริมทาง เห็นอาชีวกผู้หนึ่งเดินถือดอกมณฑารพก้านศิระมาตามทาง ก็ฉงน

ใจยิ่ง เพราะดอกมณฑารพหาได้เป็นของมีอยู่ในมนุษย์โลกไม่ เป็นของทิพย์จากเทวโลก สอบถามได้ความว่า

พระบรมศาสดา ได้ปรินิพพานได้ ๗ วันแล้ว พวกภิกษุที่เป็นปุถุชนอยู่ได้ถึงกับความโศกเศร้า รำไห้ พระชินาสพได้เกิดสังเวช ที่นั่นภิกษุรูปหนึ่งชื่อ **สุภทัตะ** กล่าวว่า “ท่านทั้งหลายอย่าเสียใจไปเลย บัดนี้เราสบายแล้ว เมื่อพระองค์อยู่ยอมจู้จี้ เบียดเบียนกัน บังคับห้ามเราต่าง ๆ บัดนี้พระองค์ปรินิพพานแล้วเราจะทำอะไรก็ยอมได้” พระมหากัสสปะฟังดูก็เกิดความสลดใจเป็นยิ่งนัก ที่พระองค์พึงปรินิพพานได้เพียง ๗ วัน ก็เกิดมีอสังขารมาถึงปานนี้ต่อไปเราควรจะทำสังคายนาพระธรรมวินัย

เมื่อพระมหากัสสปะได้พาภิกษุไปถึงมกุฏพันธเจตีย์ กระทำการปทักษิณ ๓ รอบ น้อมนมัสการที่ยุคลบาทเตโชธาตุก็บังเกิดขึ้นเอง **ด้วยอำนาจพุทธอธิษฐาน** คือ

๑. ผ้าห่มห่มพระบรมศพชั้นใน ๑ ผืน ชั้นนอก ๑ ผืน
๒. พระเชี้ยวแก้วทั้ง ๔
๓. พระรากขวัญทั้ง ๒
๔. พระอุณหิส ๑ รวมเป็นพระบรมธาตุ ๗ องค์ ยังคงอยู่เป็นสภาพดี

ครั้นถวายพระเพลิงเสร็จ มัลลกษัตริย์เก็บพระสารีริกธาตุไว้ในรัตนบัลลังก์ ก็ครั้งนั้นพระเจ้าอาชาตศัตรูเมืองราชคฤห์ พระเจ้าลิจนวีเมืองเวสาลี พระเจ้ามahanามะเมืองกบิลพัสดุ์ พระเจ้ากุสยราชเมืองกัลลกะปะ พระเจ้าโกสยเมืองรามคาม พระเจ้ามัลลราชเมืองปาวานคร พระเจ้ามหาพราหมณ์เมืองเวฏฐูปกนคร รวม ๗ เมือง ได้ทูลขอแต่มัลลกษัตริย์ไม่ยอมให้ จัดกองทัพทั้ง ๖ มาประชิดติดเมืองกุสินารา

ฝ่ายโทณพราหมณ์บัณฑิต ก็เกลี้ยกล่อมอย่าประหัดประหารกันให้สามัคคีกัน โทณพราหมณ์จึงเป็นผู้แบ่งพระสารีริกธาตุให้แก่กษัตริย์ทั้ง ๗ ส่วนตัวเองได้แอบหยิบพระเชี้ยวแก้วซ่อนไว้ในมวยผม ท้าวสักกเทวราชเห็นด้วยจักษุอันเป็นทิพย์ จึงลอบหยิบพระเชี้ยวแก้วจากมวยผมของโทณพราหมณ์ไปประดิษฐานไว้บนเทวโลก ภายหลังกษัตริย์แห่งโมรีนครทราบข่าวจึงแต่งตั้งทูตมาขอส่วนแบ่ง กษัตริย์กุสินาราทูลบอกว่าแบ่งกันไปหมดแล้ว คงเหลือแต่พระอังคาร จึงได้เอาพระอังคารกลับเมืองของตน

เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๒๑๔ ปี พระเจ้าอโศกราช มีพระทัยจะฉลองพระสถูปแปดหมื่นสี่พันองค์ ตลอดเวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน เพื่อป้องกันอันตรายจากพญามารจึงนิมนต์พระอุปัฏฐากเถระที่จำพรรษาอยู่กลางทะเลเป็นผู้ป้องกันพญามารที่ลงมาจากปรนิมิตสวดีเทวโลก เพื่อทำลายการสักการบูชา ด้วยอิทธิฤทธิ์นานาประการ

พระเถระได้เนรมิตรูปหมาเฝ้าที่เต็มไปด้วยหนอน ผูกเอาไว้ที่คอ แล้วอธิษฐานว่า เทวดาและมหาพรหมตนใด อย่าได้แก้ออกได้ทำให้มารได้รับความอัปยศ มารเข้าไปขอขมาพระเถระว่า จะไม่ขอสู้กับพระเถระ พระเถระบอกให้ไปภูเขาลูกหนึ่งบอกให้ยืนจนกว่าพระเจ้าธรรมมาโคกราช จะทำการ

นมัสการเจติย์ครบถ้วน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ก็จะหาย พระเจ้าธรรมาโคกราชมีความเลื่อมใสใน
พระพุทธานามาก ได้ให้พระมหินทกุมารบวชเป็นภิกษุ พระนางสังฆมิตตา เป็นภิกษุณี

อันตรธาน ๕ ประการ ๑. ปริยัติอันตรธาน การเสื่อมแ อธิบายว่าต้องมีเจตนาในการทำ
การพูด จึงจะเป็นกรรมบถได้ ถ้าไม่มีเจตนาไม่เป็นกรรมบถ ส่วนมโนกรรม ๓ เกิดร่วมกับเจตนา
จึงจะเป็นมโนกรรม มีอย่างใดอย่างหนึ่งไม่เป็นมโนกรรม

สรุป วิชากรรมบถ (วินัย) ธรรมศึกษา ชั้นเอก

อกุศลกรรมบถ ๑๐

๑. ปาณาติบาต ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง คือฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทาน ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ด้วยอาการ แห่งขโมย
๓. กาเมสุมิฉฉาจาร ประพฤติผิดในกาม ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นกายกรรม เพราะ
เกิดขึ้นทางกายทวารโดยมาก
๔. มุสาวาท พูดเท็จ
๕. ปิสุณวาจา พูดส่อเสียด
๖. ผรุสวาจา พูดคำหยาบ
๗. สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ ทั้ง ๔ นี้ จัดเป็นวจีกรรม เพราะเกิดขึ้นทางวจีทวาร
โดยมาก
๘. อภิชฌา โลภอยากได้ของเขา
๙. พยาบาท ปองร้ายเขา
๑๐. มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นมโนกรรม เพราะเกิดขึ้น
ทางโนทวารโดยมาก

อธิบายอกุศลกรรมบถ โดยอาการ ๕

๑. โดยธรรม คือ โดยสภาวะธรรม กรรมบถ ๓/

คือ กายกรรม ๓ และวจีกรรม ๔ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ เจตนา อธิบายว่า ต้องมีเจตนาในการทำ การพูด จึงจะเป็นกรรมบถได้ ถ้าไม่มีเจตนา ไม่เป็นกรรมบถ ส่วนมโนกรรม ๓ มีอภิชฌาเป็นต้น เกิดร่วมกับเจตนา จึงจะเป็น มโนกรรมได้ มีแต่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่จัดเป็นมโนกรรม

๒. โดยโกฏฐาสะ คือ โดยเป็นส่วนแห่งธรรมต่าง ๆ

กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และ มิจฉาทิฎฐิ ๑ เป็นกรรมบถอย่างเดียว ไม่เป็นมูลหรือรากเหง้าของอกุศลเหล่าอื่น อภิชฌาและพยาบาทเป็นทั้งอกุศลกรรมบถเป็นทั้งมูลหรือรากเหง้าของอกุศลเหล่าอื่นด้วย

๓. โดยอารมณฺ์ คือ สิ่งที่ใจเข้าไปยึดแล้ว เป็นเหตุให้เกิดกรรมนั้นๆ

- ปาณาติบาต มีสังขารคือชีวิตของสัตว์เป็นอารมณฺ์
อทินนาทาน มีสัตว์หรือสังขารเป็นอารมณฺ์

กาเมสุมิจณาจาร มีสังขารคือผัสสะเป็นอารมณ์

มุสาวาท, ปิสุณวาจา และ สัมผัสปลลาปะ มีสัตว์หรือสังขารเป็นอารมณ์

ผรุสวาท มีสัตว์เป็นอารมณ์

อภิขณา มีสัตว์และสังขารเป็นอารมณ์

พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์

มิจฉาทิฏฐิ มีสังขารคือธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ เป็นอารมณ์

๔. โดยเวทนา คือ เวทนา ๓ อย่าง ได้แก่ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑

ปาณาติบาต, ผรุสวาท, พยาบาท มีทุกขเวทนาอย่างเดียว

อทินนาทาน, มุสาวาท, ปิสุณวาจา และ สัมผัสปลลาปะ มีเวทนา ๓

กาเมสุมิจณาจาร, อภิขณา, มิจฉาทิฏฐิ มีเวทนา ๒ คือ สุข, อุเบกขา

๕. โดยมูล คือ อกุศลมูล ๓

ปาณาติบาต มีมูล ๒ คือ โทสมูล โมหมูล

อทินนาทาน มีมูล ๒ คือ โทสมูล โมหมูล หรือ โลภมูล โมหมูล

กาเมสุมิจณาจาร มีมูล ๒ คือ โลภมูล โมหมูล

มุสาวาท, ปิสุณวาจา และ สัมผัสปลลาปะ มีมูล ๒ คือ โทสมูล, โมหมูล หรือ โลภมูล โมหมูล

ผรุสวาท มีมูล ๒ คือ โทสมูล โมหมูล

อภิขณา พยาบาท มีมูล ๑ คือ โมหมูล

มิจฉาทิฏฐิ มีมูล ๒ คือ โลภมูล โมหมูล

ปาณาติบาต

ปาณะ โดยสมมติจะ ได้แก่ สัตว์โดยปรมาตถสัจจ ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ ๒ อย่าง คือ รูปชีวิตินทรีย์ และ อรูปชีวิตินทรีย์ เจตนาฆ่าของบุคคลผู้รู้อยู่ว่า สัตว์นั้นมีชีวิตเป็นไปทางกาย หรือทางวาจา เป็นเหตุให้เกิดความพยายามในการเข้าไปตัดอินทรีย์คือชีวิตทั้ง ๒ นั้น ชื่อ **ปาณาติบาต**

ปาณาติบาตจะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ สัตว์มีชีวิต ๑ รู้ว่าสัตว์มีชีวิต ๑

จิตคิดจะฆ่า ๑ พยายามฆ่า ๑ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น ๑

ปาณาติบาต มีโทษมากเพราะเหตุ ๔ คือ สัตว์ใหญ่ ๑ สัตว์นั้นมีคุณ ๑ ความพยายามของผู้ฆ่ามีมาก ๑ กิเลสของผู้ฆ่ารุนแรง ๑ (ตรงกันข้ามชื่อว่า มีโทษน้อย) **โทษปาณาติบาต** มีเรื่องนายนั้นทะคนฆ่าโคเป็นต้น

อทินนาทาน

อทินนะ หมายถึง สิ่งของที่เจ้าของหวงแหน จะอยู่ในบ้าน ในป่า ทำตก หรือหลงลืมก็ตาม เจตนาอันเป็นเหตุขโมย ของบุคคลผู้รู้อยู่ว่า เจ้าของหวงแหน อันเป็นไปทางกาย หรือทางวาจา ให้เกิดความพยายามในการถือเอาของนั้น ชื่อว่า **อทินนาทาน**

อทินนาทาน จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ของมีเจ้าของหวง๑ รู้ว่าเจ้าของหวง๑ จิตจะลัก๑ พยายามลัก๑ นำของมาด้วยความพยายามนั้น๑

อทินนาทาน มีโทษมากเพราะเหตุ ๔ ของนั้นเป็นของประณีต หรือมีความสำคัญ๑ ของนั้นเป็นของบุคคลผู้มีคุณธรรม๑ ผู้ลักมีความพยายามมาก๑ กิเลสของผู้ลักแรงกล้า๑(ที่ตรงกันข้ามชื่อว่า มีโทษน้อย)

โทษอทินนาทาน มีเรื่องของ สีสมันสะพราหมณ์เป็นตัวอย่าง

กาเมสุมิจจาจาร

กาม ในที่นี้ได้แก่ เมถุนสมาจาร ๒ อย่าง คือ **สทาร์สันโดย** ความพอใจเฉพาะคู่ของตน๑ **ปรทาร์คมานะ** การละเมิดคู่ครองคนอื่น๑ ส่วนความผิดที่เกิดขึ้นเพราะนอกใจคู่ครองของตน และละเมิดคู่ครองของคนอื่นนั่นเอง

เจตนาที่ล่วงรู้ฐานะที่ตนไม่ควรละเมิด อันเป็นไปทางกายทวาร โดยประสงค์อสังกรรม ชื่อว่า

กาเมสุมิจจาจาร

กาเมสุมิจจาจาร จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือวัตถุที่จะพึงประพฤติกล่วง๑ จิตคิดจะเสพในวัตถุที่จะพึงประพฤติกล่วงนั้น๑ ความพยายามในการเสพ๑ มีความยินดี๑

กาเมสุมิจจา มีโทษมากเพราะเหตุ ๔ คือ กระทำในบุคคลผู้มีคุณธรรม๑ เป็นการข่มขืนใจ๑ มีความพยายามมาก๑ มีกิเลสแรงกล้า๑ (ที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย)

โทษของกาเมสุมิจจาจาร มีเรื่องของภริยาจูฬนุคหบัณฑิต เป็นตัวอย่าง

กายกรรมเป็นไปในทวาร ๒

ปาณาช อทินนาช กาเมช เป็นกายกรรมเพราะมีการกระทำด้วยกาย ในการทำนั้นจิตใจของผู้กระทำความผิดมีอริชฌา คือ โลภะ พยาบาท คือ โทสะ และมิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นด้วยตามสมควรกายกรรมนี้ เน้นตัวเจตนาคือความจงใจเป็นสำคัญดังนั้น อริชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ ในกายกรรมนี้ จึงจัดเป็นอกุศลกรรม ฝ่ายสนับสนุน เจตนา ไม่ได้จัดเป็นกรรมบถ

มุสาวาทา

มุสา แปลว่า เท็จ เจตนาพูดเท็จ ชื่อว่า มุสาวาทา ได้แก่อกุศลเจตนา ที่ก่อให้เกิดความพยายามทางกายและทางวาจาของคนโกง โดยมุ่งจะหลอกลวงคนอื่น การพูดเท็จนั้น หากทำให้คนอื่นเสียประโยชน์ จัดเป็นกรรมบถ ถ้าไม่เสียประโยชน์เป็นเพียงกรรม

กรรมบถ หมายถึง กรรมที่ส่งผลในปฏิสนธิกาล เช่น ส่งผลให้เกิดในนรก เกิดในสวรรค์ เกิดเป็นมนุษย์ เป็นต้น

ส่วนกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในปฏิวัตติกาลเช่นส่งผลให้เห็นรูป ฟังเสียง ลิ้มรส ที่ดีหรือไม่ดี เป็นต้น

มุสาวาท จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริง ๑ จิตคิดจะพูดให้ผิด ๑ พยายามพูดออกไป ๑ คนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น ๑

มุสาวาท มีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ คือ ประโยชน์ที่ถูกทำลายมีมาก ๑ ผู้เสียประโยชน์เป็นผู้มีคุณมาก ๑ กิเลสของผู้กล่าวมุสาวาทมีกำลังมากแรงกล้า ๑

โทษของมุสาวาท ดูเรื่อง หึงบอดให้หมอยาตา เป็นต้น

ปิสฺณวาท

เจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมอง พยายามกระทำหรือพูด เพื่อต้องการให้คนอื่นมารักตนก็ดี เพื่อต้องการทำลายคนอื่นก็ดี ชื่อว่า **ปิสฺณวาท** การพูดให้ลับหลัง โดยมุ่งให้คนอื่นเกิดความแตกแยก เมื่อคนอื่นแตกแยกกันแล้ว จัดเป็นปิสฺณวาท สำเร็จเป็นกรรมบถ ถ้าไม่เกิดแตกแยกกันก็เป็นเพียงกรรม

ปิสฺณวาท จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ คนอื่นที่ฟังถูกทำลาย ๑ จิตคิดจะพูดออกไป ๑ พยายามจะพูดออกไป ๑ คนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น ๑ **ปิสฺณวาท** บุคคลผู้ถูกทำลายให้แตกแยกกันนั้นเป็นคุณมาก ๑ คนเหล่านั้นแตกแยกกัน ๑ ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้า ๑ (ที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย)โทษของปิสฺณวาท มีเปรตที่มีกายเป็นมนุษย์หัวเป็นสุนัขที่เคยเป็นพระธรรมกถึกสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง

ผรุสวาท

เจตนาแผ่ไปเผาผลาญจิตของผู้ฟัง ชื่อว่า **ผรุสวาท** เจตนาเป็นเหตุประทุษร้ายก่อให้เกิดความพยายามทางกาย และทางวาจา อันเป็นเหตุทำลายไมตรีของผู้อื่น ชื่อว่า **ผรุสวาท** อีกอย่างหนึ่งเจตนาในการมุ่งพูดมุ่งทำลาย แผ่ไปเผาผลาญจิตใจของผู้ฟัง ชื่อ **ผรุสวาท**

ผรุสวาท ขึ้นอยู่กับเจตนาที่มุ่งประทุษร้ายและผู้พูดต่อหน้า จึงจัดเป็นกรรมบถ ส่วนคำดำที่พูดด้วยเจตนาดี เหมือนบิดา มารดา และครูอาจารย์ ดุด่าบุตร ศิษย์ ไม่จัดเป็นผรุสวาท

ผรุสวาท จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ คนอื่นที่จะฟังถูกด่า ๑ จิตคิดจะพูดคำหยาบ ๑ พูดคำหยาบออกไป ๑

ผรุสวาท มีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ คือ ผรุสวาจานั้น ถึงความเป็นกรรมบถ ๑ คนที่ถูกด่ามีคุณธรรมมาก ๑ ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้า ๑ (ที่ตรงข้าม ชื่อว่ามีโทษมาน้อย)

โทษของผรุสวาท มีเรื่องพระเจ้าวิฑูททกราชกุมารเป็นตัวอย่าง

สัมผัปปลาปะ

เจตนาเป็นเหตุกล่าวถ้อยคำอันหาประโยชน์มิได้ คือ กำจัดทางแห่งประโยชน์สุขอันสัตบุรุษพึงได้รับ
ชื่อ **สัมผัปปลาปะ**

มุสาวาทกับสัมผัปปลาปะแตกต่างกัน คือ มุสาวาท ได้แก่ อกุศลเจตนาอันเป็นเหตุพยายามทางกาย ทางวาจา ของคนผู้มุ่งจะหลอกลวงคนอื่น ส่วนสัมผัปปลาปะ ได้แก่ อกุศลเจตนา อันเป็นเหตุกล่าวถ้อยคำปราศจากอรรถธรรม ไม่แสดงอรรถธรรม และวินัย เพื่อให้เข้าใจประโยชน์ในภพนี้และภพหน้า

สัมผัปปลาปะ ที่ประกอบด้วยอกุศลเจตนาเป็นเหตุพยายามทางกาย ทางวาจา เพื่อแสดงสิ่งไร้สาระ จนคนหลงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง จัดเป็นกรรมบถ ส่วน **ดิรัจฉานกถา** ผู้พูดด้วยความชอบใจ ย่อมเป็นเพียงกรรม ไม่ถึงกรรมบถ หากพูดโดยอิงอาศัยอรรถ ธรรม หรือวินัยก็เกิดประโยชน์ได้

สัมผัปปลาปะ มีโทษมากเพราะเหตุ ๓ คือ ผู้พูดมีอาเสวนะ (ความเสพคุ้น) มาก ๑ คนอื่นเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง ๑ ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้า ๑ (ที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย) โทษของสัมผัปปลาปะ มีแต่ช่วงพูดเพื่อนของหงส์ ๒ ตัว เป็นตัวอย่าง

วชิกรรม เป็นไปในทวาร ๒

กรรม ๔ อย่าง มีมุสาวาทเป็นต้นนี้ เป็นวชิกรรม เพราะเป็นไปทางวจีทวารอาจเป็นไปทางกายทวารเช่น การขีดเขียนหนังสือหลอกลวงคนอื่น **อกุศลกรรม ๓** มีอริชฌา พยาบาทและมิจฉาทิฎฐิ ย่อมเกิดร่วมด้วยตามสมควรก็ไม่วิพากษ์กรรมเพราะมุ่งเอาเจตนาเป็นใหญ่ และอกุศลกรรม ๓ อย่างนั้นไม่เป็นมโนกรรม เพราะละเมิดออกมาทางวาจาแล้ว ดังนั้น อกุศลกรรมทั้ง ๓ นั้น จึงเป็นเพียงตัวสนับสนุนเจตนา

อริชฌา เจตนาเป็นเหตุละโมภ ในเมื่อเห็นสิ่งของของผู้อื่นแล้ว เพ่งเล็ง โดยอ้อมเข้ามาหาตนว่า ทำอย่างไรหนอ ? ของนี้จะพึงเป็นของเรา ชื่อว่า **อริชฌา** ที่ถึงความเป็นกรรมบถแต่ถ้าเห็นแล้วไม่คิดจะเอามาเป็นของตนเอง เพียงแต่ยินดีว่า ผู้ใช้สอยสมบัตินี้มีบุญหนอ เราควรได้ใช้สอยสักชั่วคราว่าเป็นเพียงกรรมเท่านั้น ดังพระอรหันตจาร์ยกกล่าวไว้ว่า “แม้ความโลภจะเกิดขึ้นในสมบัติของคนอื่น ก็ยังไม่เป็นกรรมบถตลอดเวลาที่ยังไม่อ้อมเข้ามาเป็นของตนเอง ไฉนหนอ ? ของนี้พึงเป็นของเรา” **อริชฌา**จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สิ่งของบุคคลอื่น ๑ การน้อมมาเพื่อเป็นของตน ๑ **อริชฌา** มีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ คือ สิ่งของที่เพ่งเล็งมีค่ามาก ๑ เจ้าของมีคุณมาก ๑ ผู้เพ่งเล็งมีกิเลสแรงกล้า ๑ อารมณ์ภายนอกเป็นเหตุเกิดอริชฌาได้ เช่น เรื่องเศรษฐีใหม่และคนยากจน ๒ คนเป็นตัวอย่าง พยาบาทเจตนาเป็นเหตุปองร้าย คือ การคิดกระทำให้ผู้อื่นประสบความพินาศ ชื่อว่า พยาบาทความคิดปองร้ายของผู้มุ่งจะทำร้ายชีวิตของ สัตว์อื่นตั้งแต่แมดและยุ่ง ไปจนถึงมนุษย์ว่า ขอให้สัตว์เหล่านี้พินาศ จงวิบัติ ทำอย่างไรหนอ ? สัตว์เหล่านี้ พึงพินาศ พึงวิบัติ ไม่พึงเจริญรุ่งเรือง ไม่พึงมี

ชีวิตอยู่ได้นาน ดังนี้ จัดเป็นกรรมบถ ส่วนความโกรธที่ไม่คิดปองร้ายผู้อื่น เป็นเพียงกรรมเท่านั้น สมกับ คำพระอรหันตญาณจารย์ว่า “แม้ความโกรธที่มีสัตว์อื่นเป็นเหตุเกิดขึ้น ก็ไม่ล่วงกรรมบถราบใดที่ยังไม่คิด ปองร้ายเขาว่า ทำอย่างไรหนอ ? ผู้นี้จะพึงพินาศตายไป” พยาบาท จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบองค์ ๒ คือ มีสัตว์ อื่น ๑ คิดจะให้สัตว์นั้นถึงความ พินาศ ๑ พยาบาท มีโทษมาก เพราะเหตุ ๒ คือ ผู้ที่ถูก ปองร้ายมีคุณมาก ๑ ผู้ปองร้ายมีกิเลสรุนแรง ๑

ความพยาบาทย่อมเกิดเพราะความคิด ๑๐ ประการ คือ เพราะคิดว่า

๑. เขาได้ประพาสสิ่งที่มีความพินาศแก่เรา
๒. เขากำลังประพาสสิ่งที่มีความพินาศแก่เรา
๓. เขาจะประพาสสิ่งที่มีความพินาศแก่เรา
๔. เขาได้ประพาสสิ่งที่มีความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจ ของเรา
๕. เขากำลังประพาสสิ่งที่มีความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจ ของเรา
๖. เขาจะประพาสสิ่งที่มีความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจ ของเรา
๗. เขาได้บำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา
๘. เขากำลังบำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
๙. เขาจะบำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา
๑๐. บุคคลบางคนย่อมโกรธโดยไม่มีเหตุผล

ความพยาบาทนั้น ทำลายประโยชน์สุขแก่ผู้อื่นแล้ว ยังทำลายตัวเองอีกด้วย เช่นเรื่องของเศรษฐี ที่ พยายามฆ่าเด็กคนหนึ่ง

ผู้ประทุษร้ายบุคคลที่ไม่ประทุษร้ายตอบ ย่อมประสบทุกข์ ๑๐ อย่างข้อใดข้อหนึ่ง คือ

๑. ต้องเจ็บปวดอย่างหนัก ยากรักษา
๒. ทรัพย์โภคา เสื่อมถอย ค่อยหดหาย
๓. อวัยวะแตกหัก จากร่างกาย
๔. โรคร้าย เกาะเกี่ยว สุดเยียวยา
๕. เกิดโรคทางจิต คิดฟุ้งซ่าน
๖. มีการ อื้อฉาว ถูกกล่าวหา
๗. อุปสรรค มากมี เข้าปีศา
- ๘.ญาติกา ที่รัก ต้องจากไป
๙. ทรัพย์สิน ย่อยยับ อย่างฉับพลัน
๑๐. บ้านเรือนถูกไฟไหม้

มิจฉาทิฏฐิ เจตนาเป็นเหตุให้เห็นผิด เพราะไม่มีการถือเอาตามความเป็นจริง คัดค้านข้อ ประพฤติปฏิบัติของสัตบุรุษทั้งหมด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ชื่อว่า **มิจฉาทิฏฐิ**

นิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างคือ

๑. นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าผลกรรมไม่มี เช่น เห็นว่า ผลของกรรมไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดา มารดาไม่มีคุณ

๒. อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือ เหตุแห่งความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มี อเหตุกทิฏฐิ ก็คือ ความเห็นว่ากรรมไม่มีนั่นเอง

๓. อกิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ หมายความว่า เมื่อคนทำบาป ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ก็ไม่จัดว่าเป็นการทำบาป อกิริยทิฏฐิ ก็คือ ความเห็นว่ากรรมและผลของกรรมไม่มีนั่นเอง

มิจฉาทิฏฐิ จะเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ เรื่องไม่จริง ๑ เรื่องไม่จริงไม่เป็นไปตามที่มิจฉาทิฏฐิยึดถือ

มิจฉาทิฏฐิ มีโทษมาก เพราะเหตุ ๒ คือ เพราะมีอาเสวนะ (ความเสพคุ่น) มาก ๑ เพราะเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ ๑

มโนกรรม เป็นไปในทวาร ๓

อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฏฐิ จัดเป็นมโนกรรม เพราะเป็นไปในทวารโดยมาก ไม่มีการเคลื่อนไหวทางกาย ทางวาจา เพียงแต่คิดในใจเป็นกรรมบถได้

โทษของอกุศลกรรมบถ ๑๐

บุคคลผู้ประกอบ คือ ประพฤติ หรือ กระทำ อกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างนี้ ย่อมตกนรก เหมือนกับ ถูกจับเอาไปวางไว้ดังพระพุทธรูปองค์ตรัสไว้ในปฐมนิรยสัคคสูตร ปัญจมนัสก ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย

กุศลกรรมบถ

พึงทราบโดยประการตรงกันข้ามกับอกุศลกรรมบถข้างต้น **กุศลกรรมบถ** แปลได้ ๒ นัย คือ แปลว่า ทางเกิดแห่งกุศลกรรมที่ส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ กุศลกรรมที่เป็นเหตุเกิดในสุคติภูมิ และความสุขในสุคติภูมินั้น

กุศลกรรมบถ ทรงแสดงไว้ในพระสูตรมากมายโดยเฉพาะในอังคุตตรนิกาย มีหลายสูตร และมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันคือ เรียกว่า

อริยธรรมสูตร

อริยธรรม(ธรรมของอริยชน)

กุศลสูตร

กุศลธรรม(ธรรมทำลายความชั่ว)

อรรถสูตร

อรรถธรรม(ธรรมที่มีประโยชน์)

สาสวสูตร

อนาสวธรรม(ธรรมที่ไม่มีกิเลส)

วัชชสูตร

อนวัชชธรรม(ธรรมที่ไม่มีโทษ)

ตปณียสูตร

ตปณียธรรม(ธรรมที่สร้างความร่มเย็น)

อาจยคามิสูตร

อปจยคามิธรรม(ธรรมที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์)

สาเลยยกสูตร ปัญจมวรรค แห่งมูลปัญญาสร์ ทรงเรียกว่า **ธรรมจริยสมจริยา**

ธรรมจริยา	แปลว่า การประพฤติที่เป็นธรรม
สมจริยา	แปลว่า การประพฤติกรรมที่ถูกต้อง

ธรรมจริยาและสมจริยา ทางกายมี ๓ คือ

บุคคลในโลกนี้เป็นผู้ละเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป ๑ เป็นผู้ละเว้นจากอกุศลงาน ๑ เป็นผู้ละกาเมสุมิฉณาจาร ๑ ธรรมจริยาและสมจริยา ทางวาจามี ๔ คือบุคคลในโลกนี้เป็นผู้ละมุสาวาท ๑ เป็นผู้ละคำส่อเสียด ๑ เป็นผู้ละคำหยาบ ๑ เป็นผู้ละการกล่าวเพ้อเจ้อ ๑

ธรรมจริยาและสมจริยา ทางใจ มี ๓ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วยความไม่เพ่งเล็ง ไม่ละโมภะอยากได้ทรัพย์ของผู้อื่นมาเป็นของตน ๑ เป็นผู้มิมีใจไม่พยาบาท ๑ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ๑ ผู้ประพฤติธรรมจริยาและสมจริยา(ผู้ประพฤติธรรมและประพฤติกรรมอันชอบ) พึงหวังว่า หลังจากตายแล้ว พึงเกิดเป็น

๑.กษัตริย์มหาศาล	๒.พราหมณ์มหาศาล	๓.เทวดาชั้นจาตุมหาราช
๔.เทวดาชั้นดาวดึงส์	๕.เทวดาชั้นยามา	๖.เทวดาชั้นดุสิต
๗.เทวดาชั้นนิมมานรดี	๘.เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี	๙.พรหมชั้นพรหมปาริฉช
๑๐.พรหมชั้นพรหมบุโรหิตา	๑๑.พรหมชั้นมหาพรหม	๑๒.พรหมชั้นปริตตภา
๑๓.พรหมชั้นอัปปมาณาภา	๑๔.พรหมชั้นอภัสสรา	๑๕.พรหมชั้นปริตตสุภา
๑๖.พรหมชั้นอัปปมาณสุภา	๑๗.พรหมชั้นสุกทินหา	๑๘.พรหมชั้นอัสัญญีพรหม
๑๙.พรหมชั้นเวหฬผลา	๒๐.พรหมชั้นอวิหา	๒๑.พรหมชั้นอตัปปา
๒๒.พรหมชั้นสุทฺธสลา	๒๓.พรหมชั้นสุทฺธสลิ	๒๔.พรหมชั้นอกนิฏฐา
๒๕.อรุปรหมชั้นอากาศาณญายตนะ	๒๖.อรุปรหมชั้นวิญญานาณญายตนะ	
๒๗.อรุปรหมชั้นอากิณญายตนะ	๒๘.อรุปรหมชั้นเนวสญญานาสัญญายตนะ	

กุศลกรรมบถ ทำให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ นี้ จัดว่าเป็นศีลของบุคคลผู้รักาศิล กระทำให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๑. สีเลน สุตติ ยนฺติ คนทั้งหลายไปสู่สุคติเพราะศีล
๒. สีเลน โภคสมฺปทา คนทั้งหลายถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ เพราะศีล
๓. สีเลน นิพพุติ ยนฺติ คนทั้งหลาย บรรลุ นิพพานได้เพราะศีล

ไปสู่สุคติ คือ ให้ได้เกิดเป็นมนุษย์ ๑ กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น เพราะผลของกุศลกรรมบถโดยตรง และพรหมโลก ๒๐ ชั้น เพราะผลของกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยเป็นอุปนิสัยปัจจัยส่วนศีลให้บรรลุ **นิพพาน** หมายถึง ทรงแสดงศีลโดยความเป็นอุปนิสัยแห่งการบรรลุอรหัตตผล ๒ ประเภท คือ เจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ

อุปนิสัย ๓ อย่าง

ทานุปนิสัย อุปนิสัยคือทาน การเสียสละ คนผู้มีอุปนิสัยนี้ ย่อมกำจัดความโลภหรือทำความโลภให้เบาบาง

สีลุปนิสัย อุปนิสัยคือศีล การเว้นจากเบียดเบียนสัตว์อื่น คนผู้มีอุปนิสัยนี้ ย่อมไม่มีการเบียดเบียนสัตว์อื่น

ภาวนูปนิสัย อุปนิสัยคือภาวนา การสั่งสมความดีให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป

กุศลกรรมบถ ๑๐ จัดเป็นศีล เป็นสีลุปนิสัย ที่จะสนับสนุนให้บรรลุสมาธิ ปัญญาและวิมุตติ ตามพระบาลีว่า สีสปริภาวิโต สมาธิ มหปฺพล โหติ มหานิสฺโส

อธิบายกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยอาการ ๕

๑.โดยธรรม คือ โดยสภาวะธรรม

กุศลกรรมบถ ๗ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ โดยสภาวะธรรมได้แก่ เจตนา หรือ วัริตี หมายความว่า ถ้าไม่ได้ตั้งใจจะงดเว้น หรือไม่มีการงดเว้น กรรมบถทั้ง ๗ นี้ ย่อมสำเร็จไม่ได้เลย มโนกรรม ๓ คือ อนภิชฌา โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโลภะ อพยาบาท โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโทสะ สัมมาทิฏฐิ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโมหะ ที่ประกอบด้วยเจตนา

๒.โดยโกฏฐาสะ คือ โดยส่วนกุศลกรรมบถ ๗ คือกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ เป็นกรรมบถอย่างเดียว เป็นรากเหง้ากุศลเหล่าอื่น ส่วนมโนกรรม ๓ อย่าง เป็นทั้งกรรมบถเป็นทั้งรากเหง้า ส่วนมโนกรรม ๓ อย่าง เป็นทั้งกรรมบถเป็นทั้งรากเหง้าของกุศลเหล่าอื่น เพราะเป็นกุศลมูล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ)

๓.โดยอารมณฺ์ คือ สิ่งที่ใจเข้าไปยึดแล้ว เป็นเหตุให้งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า อารมณฺ์แห่งอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นแหละ เป็นอารมณฺ์แห่งกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เปรียบเหมือนน้ำที่สามารถทำให้เรือลอยก็ได้ ทำให้เรือจมก็ได้

๔.โดยเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์และเฉย ๆ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ในขณะที่ทำกุศล ทุกขเวทนา คือ ความเสียใจ ความไม่สบายใจ ย่อมไม่มี ในขณะที่ประพฤติกุศลกรรมบถ จึงมีเพียงเวทนา ๒ คือ สุขเวทนา และ อุเบกขา

๕.โดยมูล คือ โดยกุศลมูล ๓ อย่าง (อโลภะ อโทสะ อโมหะ)

กุศลกรรมบถ ๗ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ ที่บุคคลประพฤติด้วยปัญญา มี มูล ๓ ที่ประพฤติโดยขาดปัญญามีมูล ๒ คือ อโลภมูล อโทสมูล

อนภิชฌา ที่ประพฤติด้วยปัญญา มีมูล ๒ คือ อโทสมูล อโมหมูล ที่ประพฤติโดยขาดปัญญามี มูลเดียว คือ อโทสมูล

อพยาบาท ที่ประพฤติด้วยปัญญา มีมูล ๒ คือ อโลภมูล อโมหมูล ที่ประพฤติโดยขาดปัญญามี มูลเดียว คือ อโลภมูล

การแสดงเรื่องกรรมบถในที่นี้ ได้นำข้อความในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา มาเรียบเพื่อให้เกิดความเข้าใจ คือ

๑.กุศล	หมายถึง สิ่งที่ทำลายความชั่ว
๒.อกุศล	หมายถึง สิ่งที่ทำลายความดี
๓.กรรม	หมายถึง ความตั้งใจทำ พูด คิด
๔.กรรมบถ	หมายถึง ทางเกิดแห่งกรรม กรรมที่เป็นเหตุเกิดในสุคติภูมิ ทุกคติภูมิ สุขทุกข์ใน ภูมิเหล่านั้น
๕.กุศลกรรมบถ	หมายถึง ทางเกิดแห่งกรรมที่ทำลายความชั่ว
๖.อกุศลกรรมบถ	หมายถึง ทางที่เกิดแห่งกรรมทำลายความดี
๗.กายกรรม	หมายถึง กรรมที่ทำทางกาย
๘.วจีกรรม	หมายถึง กรรมที่ทำทางวาจา
๙.มโนกรรม	หมายถึง กรรมที่ทำทางใจ
๑๐.กายทวาร	หมายถึง กายที่เป็นทางเกิดของกรรม
๑๑.วจีทวาร	หมายถึง วาจาที่เป็นทางเกิดกรรม
๑๒.มโนทวาร	หมายถึง ใจที่เป็นทางเกิดของกรรม ได้แก่ ชวนจิต ฝ่ายกุศลและอกุศล

นตฤติ ปญญาสมา ฮาภา.
แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๒๐๒ ถนนช้างเผือก ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๓๐๐

โทรศัพท์/โทรสาร: ๐-๕๓๘๘-๕๘๖๐, ๐-๕๓๘๘-๕๘๘๓

www.culture.cmru.ac.th www.facebook.com/ilacmru ilacmru@gmail.com

